

rar heteronormativa ideal och han visar också det i den egna intervjupraktiken. Han talar själv om att antireflexiva genusdiskurser reproduceras i samtalsintervjuerna genom att forskaren (Bo Nilsson) undanhåller, alternativt spelar ett rollspel för att få fram så mycket information som möjligt.

Avslutningsvis skall sägas att Nilssons studie med all säkerhet kommer att bli ett standardverk i svensk maskulinitetsforskning för lång tid framöver. Det förtjänar den också, den är en mycket väl genomförd studie som både är teoretiskt driven och empiriskt grundad.

De invändningar som man kan ha mot studien är den långt drivna textuella orienteringen i analysen. Här förlorar Nilsson enligt min mening dimensionen av köns och genus görande i en förkroppsligad mening. Med subjekt som är så starkt inriktade på kroppsliga erfarenheter borde det kunnat få plats genom t.ex. mer etnografiskt hållna analyser av gammpojksmaterialet. Det diskursiva förståelsesättet fungerar alldeles utmärkt i relation till rättsprotokoll och textdokument från början av seklet men fungerar inte lika bra i relation till ett samtida intervjumaterial. Det butlerskt inspirerade analysättet och de begrepp som vidhänger detsamma har en starkt dramaturgisk klang men är i sin tillämpning ganska icke-kroppsliga, dvs. starkt textuellt orienterade. Det talas exempelvis om iscensättningar och performativitet utan att man refererar till s.k. Performance Studies eller utan att använda ett mer pragmatiskt orienterat diskursbegrepp som ser språk som just handling. Avhandlingen har härvidlag en analytisk slagsida genom att ett semiotiskt perspektiv på kön är så starkt fokuserat på språk som en litterär textverksamhet. Det innebär enligt min mening att kroppsliga erfarenheter och praktiker tenderar att försvinna ur sikte och det hade kunnat ge denna för övrigt förträffliga studie ytterligare en viktig aspekt i görandet av kön och speciellt i formandet av maskulin identitet i gammpojksstudien.

Ulf Mellström, Linköping

Eva Svensson: *Människor i utmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 21. Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1998. 220 s., ill. English summary. ISBN 91-2201808-5.

Med avhandlingen *Människor i utmark* har medeltidsarkeologen Eva Svensson sökt att, utifrån resultaten av

forntidensinventeringens revideringsinventering av Värmland åren 1987–1994, belysa mänskligt utnyttjande av utmarkens resurser via den fysiska fördelningen och spridningsmönster av i huvudsak tre olika fornlämningskategorier: fångstgropar för älg, lågtekniciska järnframställningsplatser och sätrar (fäbodrar). Den tidsperiod som står i fokus är tiden från mellersta järnåldern och fram till tidig medeltid men förhållanden både före och efter denna period beaktas. Det huvudsakliga källmaterialet, fasta fornlämningsplatser, har kontrollerats mot skrivna källor och äldre storskaliga lantmäterikartor, särskilt för tiden som följer efter den huvudsakliga undersökningsperioden. Arkeologiska undersökningar har utförts och ett urval av de olika fornlämningskategorierna har daterats för att upprätta en kronologi som spridningsmönstren ställs emot.

Rent geografiskt fotar sig avhandlingen på två undersökningsområden i norra och västra Värmland, Dalby och Gunnarskogs medeltida socknar. Dessa har enligt författaren tolkats som medeltida expansionsområden och socknarna skall vidare vara s.k. bygdesocknar. Båda är idag huvudsakligen skogsklädda och bebyggelsen koncentreras till sedimentmarker längs sjöar och vattendrag vilket den medeltida bebyggelsen också ansetts ha gjort. Under tidigmodern tid förekommer viss finsk inflyttning i de bägge socknarna. Under 1600-talet etableras nio järnbruk i Gunnarskog, men det dröjer till 1700-talet innan det första bruket etableras i Dalby. Till ytan är de båda undersökningsområdena 2 000, Dalby, respektive 500 kvadratkilometer, Gunnarskog. Klimatologiskt och odlingsmässigt ligger båda undersökningsområdena norr om Limes Norrlandicus med en vegetationsperiod på mellan 150–180 dagar.

Fångstgroparnas fördelning mellan de två undersökningsområdena skiljer sig åt. I Gunnarskog ingår något fler än hälften av groparna i system med två eller flera gropar i varje. Dessa system har en tendens att gå mellan två eller flera gårdar, ofta i lägen som bedöms vara svårgrävda och idag inte ligger synkront med dagens flyttstråk för älg. Dessutom antas dessa system ha varit försedda med någon form av spärrhäggnad, vilken skall ha styrt bytesdjuren i s.a.s. rätt riktning. Någon sådan spärrhäggnad är dock inte arkeologiskt belagd för undersökningsområdet. Dateringarna faller inom perioden bronsålder till historisk tid. Ingen skillnad i nyttjande-/anläggningsintensitet över perioden har påvisats för denna fyndkategori inom Gunnarskogs undersökningsområde.

För Dalbys del överväger de ensamliggande groparna samt även det totala antalet funna gropar jämfört med Gunnarskog. Dalbys gropar återfinns främst i två lägen i terrängen, dels på Klarälvens terrasskanter strax ovan nuvarande bebyggelse samt på fast mark längs myrstråken. Exakt i samma lägen som järnframställningsplatser och kolningsgropar med anknytning till denna hantering. De dateringar som gjorts faller inom perioden yngre stenålder fram till modern tid. Svensson urskiljer ett intensifierat nyttjande/anläggande av fångstgropar under perioden vikingatid–tidig medeltid och då ofta i form av ensamliggande gropar. Fångstgropssystem anses ha övervägt såväl före som efter denna period.

Lågteknisk järnframställning tycks vara en aktivitet förbehållen Dalbyområdet. I Gunnarskog har endast järnhantering belagts vid en lokal, byn/gården Årbotten. Här har både framställning och vidareförädling skett. I Dalby och norra Värmland i sin helhet kan den lågtekniska järnframställningen beläggas fr.o.m. mellersta järnålder till långt fram i sen tid. En topp i produktionen förmärks under 900- till 1100-talen e.Kr., vilket skulle beläggas av större och fler slagvarp vid varje framställningsplats för denna period. Detta tolkas också som en produktion för avsalu. Under 1200-talet sjunker produktionen men fortgår dock. Produktionsnedgången sätts av Svensson inte i samband med den senmedeltida agrarkrisen utan motsatt förhållande understrykes.

Den tredje huvudsakliga fornlämningskategorin är sätrar. Svensson ger en inledande forskningsöversikt samt närmar sig sina undersökningsområden utifrån skriftliga belägg samt namnskick och den s.k. hembygdskartan. För undersökningsområdena har ett antal säterobjekt inventerats i fält, tre i Gunnarskog och fyra i Dalby. I anslutning till dessa har i en del fall pollenanalyser utförts på prov från intilliggande myr/våtmarker. Författaren anser utifrån dessa analysresultat att extensivt bete och eventuell slätter kan beläggas för Dalbyobjekten från yngre järnålder fram till högmedeltiden. En intensifiering av driften tycks infalla under tidigmodern tid. Säterdriften kulminerar kring slutet av 1800-talet och avtar markant efter 1870- och 80-talen. För Gunnarskogs del ligger dateringarna snävare. Här antas säterdriften vara belagd först under tidig medeltid. Bruksetableringen i Gunnarskogs socken under 1600-talets andra hälft hämmar säterdriften högst betydligt. Vad gäller bebyggelsen och de i fält karterade husgrunderna på säterobjekten har inga dateringsförsök

gjorts även om en kronologi diskuteras något i framställningen för de enskilda objekten. Svensson nämner bl.a. förekomst av husgrunder med ålderdomlig karaktär.

Hunnen så här långt i undersökningen kopplar Svensson på ytterligare fornlämningskategorier samt aktiviteter som hon anser vara relevanta för utmark/utmarksbruk. Slätter och odling på utmark, tjärframställning, stembrytning, fiske m.m. samt kategorin bebyggelse med utmarksbruk. Dessa företeelser diskuteras översiktligt, litteraturgenomgång görs samt referenser till Värmland och de bägge undersökningsområdena i synnerhet, ofta baserade på uppgifter ur fornminnesregistret där så är möjligt.

För kategorin *bebyggelse med utmarksbruk* presenteras i mitt tycke avhandlingens intressantaste avsnitt. Med hjälp av äldre storskaliga lantmäterikartor och muntliga traditioner om ödeläggelse lokaliserar författaren en ödelagd medeltida bebyggelseenhet, Skramle, på en udde i sjön Gunnarn i Gunnarskogs socken. En arkeologisk undersökning genomfördes 1992–97 och resulterade i att 14 eller 15 olika husgrunder kunde urskiljas. Bebyggelsen på udden hade vidare genomgått tre faser: 400–600-tal e.Kr., 1200-talets andra hälft–1300-talets första hälft samt 1400-talets senare del. Den första och sista fasen är sämre undersökta medan den mittersta fasen måste sägas vara väl dokumenterad. Bostadshusen var relativt små och Svensson anser därför att de bebotts av kärnfamiljer. Mässingshantverk och särskilt två rökugnar med tegelfodring är värda att notera i sammanhanget. Även så fyndet av en s.k. *ströning* av brons överdragen med silver. Ett 60-tal brynen, vilka kopplas till ett lokalt täljsteshantverk, redovisas. Ca 600 föremål har grävts fram totalt. Den senare delen av 1200-talet anses vara en period av relativt välstånd på platsen med troliga långväga interregionala kontakter genom hantverk.

Fossil åkermark påträffades också. Denna var inledad i tre separata ytor i anslutning till de tre husgrunder, vilka tolkats som bostadshus under 1200-talets sista decennier. Tyvärr fanns inte möjlighet att utföra pollenanalys men en makrofossilanalys har utförts. Här hittades spår av vete och havre med tonvikt på vete. De av författaren redovisade resultaten är preliminära och en slutgiltig redovisning beräknades föreligga i rapportform efter 1998.

För Dalbys del redovisas fyra objekt vilka följts upp via äldre storskaliga kartor. Ett av objekten, Skinnerud, blev föremål för en begränsad arkeologisk undersök-

ning. Denna resulterade bl.a. i att man kunde belägga smidesslagg i de kronologiskt äldsta skikten i ett av sökschakten. De storskaliga kartorna får i framställningen bilda underlag för en diskussion kring utmarks-slätterns betydelse och den mängd hö vilken produceras på utmarken jämfört med inägomarken.

Syftet med själva avhandlingen är enligt Svensson "att studera två områden med utmarksbruk, Gunnarskogs och Dalby socknar i Värmlands län, under den period som dominerats av åker- och ängsbrukets produktionsform" (s. 21). Några rader längre ner på samma sida anges att "själva fokus för studien kommer att ligga på produktion och nyttjande av resurser i utmarken och arbetsorganisationen kring dessa". Utmarksbruk har då redan definierats och diskuterats något i termerna extensivt respektive intensivt. Detta utifrån de tre synliga fornlämningskategorierna som inledningsvis berörts ovan. Extensivt respektive intensivt har att göra med hur många kategorier av fornlämningar som finns representerade inom ett och samma område och deras absoluta antal. Även graden av sammanblandning kategorierna emellan spelar roll. Till sist bedöms också avståndet från de bebyggelseenheter vilka antas vara centrum i de enskilda gårdarnas domäner inom respektive undersökningsområde och avståndet till fornlämningen/arna vilka representerar en aktivitet som kan hänföras till utmarksbruk.

Utmarksbruk definieras på sidan 10 som: "en kombinatorisk variation av olika näringsfång i olika ekologiska miljöer som bedrivs av en bofast befolkning utanför inägomarken, men med den viktiga kvantitativa aspekten att dessa näringsfång skall vara av avsevärd betydelse för gårdens bärighet. Detta bör kvalitativt avspegla sig i kulturella mönster och sociala organisationer."

Avhandlingens främsta förtjänster är de resultat som presenteras i samband med utgrävningarna av Skramle samt användandet av pollenanalys och makrofossilanalys i samband med säterundersökningarna. Den redovisade avsaluproduktionen av järn under 900-talet fram till 1100-talet i Dalby samt de resonemang som förs kring fångstgroparnas spridning och fördelning över tid i de två undersökningsområdena är spännande.

När författaren lämnar den rent arkeologiska be-

greppssfären och tar sig an källmaterial från tidigmodern tid känns denna del som ganska översiktlig och hastigt genomgången. Framförallt om detta material och tolkningen av detsamma ställs mot avhandlingens syfte att fokusera produktion och utnyttjandet av utmarkens resurser. Här skulle teoretiska resonemang om en gårds/bys totala produktion på både inägomark och utmark varit behövlig för att visa på utmarkens/utmarksbrukets totala del i försörjningen. En djupare analys av det medeltida och tidigmoderna lokalsamhällets hierarkier och kontaktvägar hade ytterligare stärkt framställningen. I sitt nuvarande skick har man efter genomläsning av arbetet en uppfattning om en rad aktiviteter vilka företrädesvis sker på utmarken men dessa är inte kopplade till en helhetsbild, vare sig agrart eller socialt, vilket jag finner vara en uppenbar brist i hela arbetet.

Författarens val av källmaterial och dateringen av dessa gör att hon tvingas hantera en mycket lång tidsperiod. Avhandlingens första hälft fokuserar tydligt kring mellersta järnålder – tidig medeltid. Runt denna grupperar sig dateringar och resonemang rörande de tre fornlämningskategorierna. När Svensson sedan utvidgar sin undersökning med ytterligare källmaterial tvingas hon ta hänsyn till ytterligare 400–500 år. Läsaren får en känsla av att författaren har haft svårt att begränsa sig eller arbetat utifrån för vagt formulerade frågeställningar.

Ett flertal av avhandlingens delundersökningar har genomförts i form av enskilda projekt. Huvudresultaten från varje delundersökning redovisas i den löpande texten men i övrigt hänvisar författaren i besvärande hög grad till publicerade och opublicerade projektrapporter.

Mycket information och stora delar av resultaten underbyggs med spridningskartor och diagram. Dessa är p.g.a. format och disposition i många fall mycket svårtillgängliga eller helt oläsliga. Ett flertal pollenanalydiagram är vända upp och ner eller också har ett diagram som i originalversionen är i färg reproducerats i svartvitt vilket gör det omöjligt att tolka informationen. Layout och disposition borde ha givits mer tid för att göra arbetet läsbart. Även så korrektur av manus.

Örjan Kardell, Uppsala